

DOI:

## TANZİMAT DÖNEMİ EDEBİYATINDA KADININ SUNUM BİÇİMLERİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ: İNTİBAH, ZEHRA ve SERGÜZEŞT ÖRNEĞİ

Hasan ERASLAN<sup>1</sup>  
Aslıhan SARI<sup>2</sup>

### ÖZET

Edebiyat, insanın yeryüzündeki varoluşunun, yürüyüşünün, eyleminin, düşüncesinin ve en önemlisi tavır alışının en önemli tanıklarından biridir. Toplumun bir dili olarak edebiyat ve bu dilin içerisinden çıkarımlar yapan sosyolojinin ortak bir paydada buluşamaması düşünülemez. Edebiyat sosyolojisi ise edebiyat-toplum ilişkisini merkeze alan ve bu ilişkiyi tüm yönleri ile araştıran bir girişimdir. Tanzimat'tan önce Arapça haliyle “*edb*” kökünden gelen edebiyat hoşluk, güzellik, edep anlamında iken Tanzimat döneminden sonra “*yazın*” şeklinde karşılık bulmuştur. Aynı zamanda Güzel yazmak, usulünde yazmak, edebinde yazmak gibi anlamlara da gelmektedir. Tanzimat döneminde romanlarda çoğunlukla tasvir edilen kadın figürüdür. Her romanda, farklı olaylar da karşımıza çıkan kadın figürü aile kavramı ile birlikte anılırken aynı zamanda edep, terbiye ve hizmet kavramları ile de bağlantılıdır. Bu tahayyül biçimi dönem şartlarında ki kadının toplumsal yönünü de en iyi şekilde sunmaktadır. Türk kadınlar iffetli, görgülü, kültürlü, sadık, ailesine düşkün, fedakâr bir imaj çizilirken, olumsuz

---

<sup>1</sup> [hasaneraslan@gmail.com](mailto:hasaneraslan@gmail.com) Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencisi

<sup>2</sup> [aslihan.sari.6@gmail.com](mailto:aslihan.sari.6@gmail.com) Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencisi

yönleriyle ön plana çıkan kadınların gayrimüslim olduğu görülmektedir. Bu çalışmada dönem edebiyatında farkındalık yaratan Namık Kemal- İntibah (1876), Nabızade Nazım- Zehra (1896), Sami Paşazade Sezai- Sergüzeşt (1888) romanlarından hareketle içerik analizi yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Edebiyat Sosyolojisi, Roman, Tanzimat Dönemi, Kadın

## **A SOCIOLOGICAL OVERVIEW OF WOMEN'S REPRESENTATION IN TANZIMAT PERIOD LITERATURE: İNTİBAH, ZEHRA and SERGÜZEŞT**

### **ABSTRACT**

Literature is the one of the most important witnesses of existence, development, action, thought, and above all that attitude of the humanity on earth. It is unthinkable that society as a language does not meet literature and sociology, which make inferences from within this language, in a common denominator. The sociology of literature is an enterprise that centers the relationship between literature-society and explores all aspects of this relationship. Female figures are mostly depicted in the novels during Tanzimat Period. In each novel, the female figure that comes up in different events is mentioned together with the concept of family and also is connected with decency, manners and service. This form of imagination also presents the social orientation of the women in the period conditions well. It is seen that, Turkish women are chaste, humble, cultured, loyal, and fond of their families and devoted, while foreign women are unchaste and their negative aspects are in the foreground. Aspects of non-Muslim women are emphasized and they are shown as examples to readers in this point. Novels that create awareness and analyze content in that

period; Namık Kemal- İntibah (1876), Nabızade Nazım- Zehra (1896), Sami Paşazade Sezai- Sergüzeşt (1888).

**Keywords;** Literature Sociology, Novel, Tanzimat Period, Woman

## 1. GİRİŞ

“Edebiyat toplumun ifadesidir.” diyen ve sosyolojik eleştirinin temellerini atan Madam dé Steal’e göre edebiyat; *“toplumla dolayısıyla toplumun oluşumunu, yaşayışını inceleyen sosyoloji ile ortak bir paydada buluşmaktadır”* (Steal,1952). Sosyoloji ve edebiyat arasındaki en önemli yakınlaşma da bu çerçevede buluşmaktadır. Toplumun bir dili olarak edebiyat ve bu dilin içerisinden çıkarımlar yapan sosyolojinin ortak bir paydada buluşamaması düşünülemezdi. Edebiyat sosyolojisi ise edebiyat-toplum ilişkisini merkeze alan ve bu ilişkiyi tüm yönleri ile araştıran bir girişimdir.

Edebiyat sosyolojisi, Türkiye’de gereken önemi sağlayamamış ve alt disiplin olarak kalmıştır. Edebiyat sosyolojisi veya daha geniş manada bir edebi eserin toplumsallığını çözümlenmeye çalışan kişilerin genellikle Fransız kültüründen olmaları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda özellikle Lous De Bonald ve Madam dé Stea isimleri ön plandadır. Edebiyat sosyolojisinin genel çıkış yaptığı yer ise edebi eser üzerinden toplumu inceleme yöntemidir. Böylece disiplinler arası bir çalışma yapılır ve birbirini destekleyen bir alan ortaya çıkar. Edebi eserin dokusunda olan toplumsallığı sosyolojinin temel ilkeleri kullanılarak gün yüzüne çıkar. Moran’ın da dâhil olduğu çizginin daha net bir şekilde anlaşılması ve yeni çalışmalarında hangi yolu takip ettiğinin anlaşılması bakımından yerinde olacaktır. Hemen ilk elden, Kemal Karpat’ın Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Fethi Naci’nin Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme, Taner Timur’un Osmanlı-Türk Romanında Tarih Toplum Kimlik, Ahmet Ö. Evin’in Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi, Güzin Dino’nun Türk Romanının Doğuşu, Orhan Okay’ın Batı Medeniyeti Karşısından Ahmet Mithat Efendi, Durali Yılmaz’ın Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu, Romanımız ve İnsanımız ve Roman Sanatı ve Toplum, Mustafa Miyasoğlu’nun Roman Düşüncesi ve Türk Romanı, Hilmi Yavuz’un Roman Kavramı ve Türk Romanı, M. Fatih Andı’nın

Roman ve Hayat başlıklı kitaplarını, gene aynı çizgide yer alan Şerif Mardin'in "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma" adlı yazısını zikretmek mümkün. Bu ve benzeri çalışmalar, edebiyat ile toplumsal yapıyı paralel okumaya tabi tutarak, edebiyat sosyolojisi literatürüne dâhil olmaktadır (Alver, 2006a).

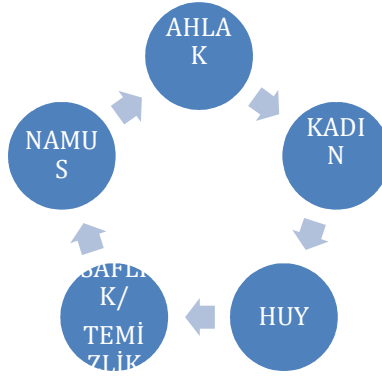
Edebiyat dili gerektirir; temel malzemesi dildir, onunla iş görür. Dil edebiyatın farkını vurgulamak adına her zaman en temel olandır. Edebiyat bu dilsel yönüyle söylemek, anlatmak, ifade etmekle yükümlüdür. Bu söylem biçimi içinde toplumsal bir normu barındırdığı için sosyoloji edebiyatın bu yönünü kendine odak alır. Edebiyat ve sosyolojinin ortak aldığı bir diğer husus ise anlatmaktır. Toplumsal bir yönü süsleyerek veya sade, açık veya kapalı bir şekilde anlatmak her iki dal içinde önemli bir köşedir. Edebiyat sosyolojisinin görevi ise imgesel karakterlerinin deneyimlerini, kendilerinin kaynaklandığı özel tarihsel ikilemeyle ilişkilendirmek ve edebi yorumlamayı bilgi sosyolojisinin bir haline getirmektir (Alver, 2006:1). Francis E. Merrill'a göre sosyoloji, *etkileşim halindeki toplumun incelenmesidir*. Edebiyat yazarın yorumladığı şekliyle geçmiş etkileşimi yansıtan kültürel bir üründür ve okuyucuyu da etkisi altına alır. Bu ikili bağlamda, yani sosyal etkileşimin hem ürünleri hem de üzerinde ki etkileri yönünden edebiyat, sosyolojik bir araştırma alanıdır.

Edebiyat mı toplumu etkilemektedir, yoksa toplum mu edebiyatı belirlemektedir sorusuna bir de bu çok etmenli yaklaşımla bakıldığında toplumsal olguların, toplumsal şartların edebiyatı belirlemesi veya edebiyatın toplumsal olgulara yön vermesi düşünüldüğünde bu iki şekilden hiçbirine öncelik tanınmayacağı kabul edilir (Şan, 2004:12). Michael Kerrigan'a göre ise edebi metinler sonsuz bir karmaşıklık gösterir. Her zaman bir şey başkasını simgeler. Bir anlam, hep bir başka ironi düzeyinde temelinden sarsılır. Bu yönüyle edebiyat metinleri incelemek zor bir alan olarak görülmüştür. Bunun asıl nedeni ise edebi metinlerin bireyin bakış açısına göre şekillenmesidir. Bu simgesel değişim durumu güç hale getirmektedir. Alver'e göre; edebiyat sosyolojisi, hareket noktası

olarak edebi eserleri almaktadır. Ancak bütünüyle edebi eserlerin içerikleriyle (konu, muhteva, metin) ilgilenmemekte, yani salt metin merkezli bir araştırma gerçekleştirilmemektedir (Alver, 2018:274). Yani tamamen metin içerikli olan bir analizin sosyolojik bir analiz olması mümkün değildir. Edebiyat metinleri ile uğraşan sosyologların metinlerin temelinde yatan toplumsal çıkarımları göz önünde tutmak zorundadır. Burada oluşan asıl odak nokta ise edebiyatın sosyolojisini mi yoksa edebiyat sosyolojisi mi yapacağımıza karar verme aşamasıdır. Edebiyatın sosyolojisini yapmak; bir metnin içerisinde bulunan sosyolojik argümanı ortaya çıkarmak veya metnin tamamı üzerinden toplumsal bir çıkarım yapmaktır. Edebiyat sosyolojisi bu yönü ile sosyoloji alanına daha yakın olmakla beraber edebiyat sosyolojisi alanında çalışma yapmak için edebiyatın argümanlarına ve tarihi metalarına hâkim olmak gerekir. Bugün Türk toplumunun yaşadığı tarihsel değişime ışık tutmak istediğimizde edebiyat bizim için en önemli anahtar haline gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından Cumhuriyet'in kuruluşuna dek yaşanan süreç, Tanzimat Edebiyatı, Milli Mücadele Dönemi Edebiyatı derinlemesine incelenmeden tahlil edilemez (Karpaz: 2009). Edebiyatın sosyolojisi alanında araştırmacı bir örnek teşkil eden bu çalışma kendine örneklem olarak İntibah, Sergüzeşt ve Zehra romanlarını seçmiştir. Bu romanların seçilme sebebi ise genel anlamda dönem koşullarını olaylar etrafında işlemesidir. İntibah, Sergüzeşt ve Zehra romanlarında ki kadının tahayyülünü anlamaya çalışan bu incelemede genel amaç toplum koşulları, dönem koşulları ve yazarın bireysel algısını anlamaya çalışmak ve eser içinden seçilen veriler etrafında bir "çerçeve" oluşturmaktır. Yabancı kadın- Türk kadını, çalışan kadın-çalışmayan kadın, ahlaklı kadın- ahlaksız kadın gibi zıt kutuplar ön planda bulundurulurken kadının ev, mahalle ve daha geniş çaplı bölgelerde nasıl tahayyül edildiği araştırılmaktadır. Aynı zamanda alt metinler incelenerek çalışmanın metodolojisi belirlenmiştir. Kategorilerin belirlenmesi de bu amaç doğrultusunda işlenmiştir.

## **1.1. Araştırmanın Metodolojisi**

Araştırmanın metodolojik çerçevesi çizilirken içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. Söylem çözümlemesi yönteminin kullanılması ile romanlar analiz edilmiştir. Söylem çözümlemesine ilişkin bir çok tanım bulunmaktadır. Söylem çözümlemesini dilin belli bir bağlamda sosyal amaçlı kullanımı olarak tanımlayan Mc Carthy, söylem çözümlemesinin, belli bir sosyal bağlamdaki katılımcılar arasındaki özel iletişim veya diyaloglarla bağlantısını kurmaktadır. Bu özel iletişim sosyo dil bilimcileri de içeren birçok araştırmacı tarafından çalışılmaktadır. Bu araştırmacılar, farklı sosyal bağlamlarda neden farklı şekilde konuştuğumuzu, dilin sosyal işlevlerini ve sosyal ortama göre değişen anlamını iletmekte kullanılan yolları incelemiştirler (Mccarthy:1991). Çalışmanın amacı da kullanılan dilin içinden çıkan alt metinlerin toplumsal bir işleve dayanarak incelenmesidir. Asıl hedef alınan “kadın” faktörü ise bu dilsel anlatıların içinden seçilmektedir. İntibah, Sergüzeşt ve Zehra romanlarının seçilme amacı ise Tanzimat Dönemini en iyi yansıtan kitaplar olmaları ve yazarları bakımından betimlemeler ve anlatıları bakımından zengin olmalarıdır. Ayrıca dönemsel olarak Tanzimat’ın hem 1. Dönemi hem de 2. Dönemini en iyi şekilde yansıtan bu 3 roman toplumsal mesajlar vermektedir.



Verilen toplumsal mesajların Ahlak, kadın, iyi ve kötü huy, kötü düşünceden arınmışlık bir diğer bilinen ismi ile saflık ve namus etrafında olduğu görülmüştür. Kadının toplumdaki yeri,

Tanzimat'tan sonra farklılaşır. Osmanlı devletinin yıkılmasını önlemek için modernleşme sürecinin başlaması kadının da rolünü değiştirir. "Bu devrede kadın kendi dar kalıplarından kurtularak dış dünya ile temas kurmaya başlar" (Denizli, 2004: 4). Tanzimat romanlarında, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına göre daha rahat davrandıkları görülür. Osmanlı kadınlarındaki saflık ve masumiyet, Batılı kadınlarda pek görülmez. Hürriyet adı altındaki serbestlik, çoğu zaman amacının dışına çıkarak kadını yanlış yönlere çeker. Bu çalışmada Tanzimat dönemi romanlarını incelememize rağmen, vakaların oluşmasında tamamen kadın kahramanlar ön planda olduğundan, kadın karakterlerin işlenişinden bahsetme gereği duyulmuştur.

## **2. Tanzimat Dönemi ve Edebi Eserlerinde Görülen Farklılaşmalar**

Türk toplumundaki kilit değişmelerin romanlarda işlenmesi de Tanzimat dönemi edebiyatının değerini ortaya çıkarmıştır. Yöntem bakımından yenilikçi bir bakış açısı kazandırmak isteyen dönem yazarları Batının kullandığı yöntemleri Türk edebiyatı açısından harmanlayarak özünü milli bir şura oturtmayı amaçlamıştır. Tanzimat Fermanı Osmanlı toplumunun sosyal yapısındaki değişikliklerin kilit noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat dönemi hazırlık aşamasında; halk edebiyatının izlerini taşıyan eserler sunmuştur. Daha sonra yurt, ulus, özgürlük ve halk gibi konularda yazımlar ile daha sade; halkın anlayacağı şekilde eserler vermeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki, Türkiye'de birçok yazar romana esas olarak toplumsal ve siyasal fikirleri aşılama amacıyla başvurmuştur (Evin, 2004: 14). Daha sonraki aşamaya ise Tanzimat Dönemi 1. Dönem olarak çerçeve içine almak mümkündür. Bu çerçevede genel hatlarıyla "toplum için sanat" anlayışının oluştuğu söylenmektedir. Bu görüş divan edebiyatının tam tersine süslü cümleler ile eser vermek yerine bir fikri ve görüşü sade bir şekilde sunmak ve iletmek amaçlı yeni bir yazım tekniği geliştirmiştir. Ayrıca ilk kez noktalama işaretlerinin bu dönemde kullanıldığı kabul edilmektedir. Şiir de ise ulus ve yurt gibi kavramlar işlenmektedir.

İkinci Dönem edebi eserlerinde toplum sorunları hemen hemen bütün metinlerde bir kenara bırakılmıştır. Siyasi konular hükümet tarafından tepki çektiği için yazarlar bu alanda yazılara devam etmemiştir. 1. Dönemde merkez alınan “toplum için sanat” anlayışı tersine “sanat için sanat” fikrine dönüşmüştür. Sanatçıların daha da yetkin hale gelmesi ile metinler divan edebiyatında ki ağırlığına geri dönmüştür. Dönem yazarları hemen hemen tüm metinlerinde batı tarzına ağırlık vermiş ve eserlerini bu ölçüde tamamlamıştır. Düzyazıda ki ustalaşma ile birlikte tiyatro önemini kaybetmiş ve sahnede oynanmak yerine tamamen okunmak amacına dönüşmüştür. Şiir ise ilk dönemde olduğu gibi ulus, yurt, millet gibi konulardan daha bireysel konulara dönüşmüştür. Rezaizade Mahmut Ekrem’in “güzel olan her şey şiirin konusu olabilir” fikrini ortaya atmıştır. 1. Dönemde düz yazılarda ki aile yapısı gibi kavramlar bireyselleşerek kadın – erkek ayrımı veya kadının tek başına yeri konularına dönüşmüştür (Moran: 1999).

## **2.1. Tanzimat Dönemi Romanlarında Karakterlerin İşleniş ve Kadın**

Avrupa'nın bilimsel anlamdaki üstünlüğünün kabullenildiği ve devletin çöküşünü önlemek amacıyla alınan önlemlerle batılılaşma sürecine girildiği süreç, toplumsal olgular üzerinde değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin Tanzimat Dönemi'nde ilk örnekleri romanlarda da işlenmiştir. Daha baştan bir işlevle kendini öne süren roman, Batı değerlerini aşılıyarak halkı eğitmek, halkın eğitilmesinde bir hizmet aracı olmak amacını gütmüştür (Moran, 1991: 9; 1985: 412). Ayrıca topluma mesaj verilmek amacıyla bu edebi metinlerde toplumda yaşanan değişiklikler ve yanlışlar daha geniş çerçevede problemler işlenmiştir. Verilen örneklerle de bu mesajlar desteklenmiştir. Bu nokta da en çok aile hayatı, kadın, aşk, evlilik, ahlak ve düzen gibi konular işlenerek toplumun temel dinamikleri üzerinde durulmuştur. Judanis'e göre, bir 'ulusun günlüğü' olan edebiyatın kimlik ve kültürün oluşumunda kurucu öge olarak varlığı dikkatleri çeker



Ataerkil ve dini temeller üzerine kurulu Osmanlı kültürünün etkisindeki toplumsal hayatta, kadının sosyal hayatla zayıf olan bağının güçlenmeye başladığı görülmeye başlanmıştır. Kadınların günlük yaşayış tarzlarındaki değişiklikler, okur kimliğiyle karşımıza çıkması, piyano gibi Batı tarzı enstrümanları çalması yerel kültürle olan farklılaşmayı göstermektedir. Yaşanan bu sosyo-kültürel değişimler daha çok toplumdaki orta ve üst tabaka olan sosyo-ekonomik düzeyi yüksek kesimde görülmüştür.

Romanlarda genel konum İstanbul tercih edilmiştir. Ev hayatı ise köşk, yalı gibi mekânlarda geçmektedir. Evlilik konusu baskı altında kalmadan, birbirini seven kadın ve erkeğin evlenmesi şeklinde işlenmektedir. Erkek ve kadının birbirini tanınması ise dini ve kültürel değerler göz önünde tutularak evlilik öncesinde herhangi bir görüşme söz konusu olmayarak genellikle ilk görüşte aşk veya fotoğrafını görerek âşık olma örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kadın karakterler işlenirken kesin ayrımların yapılabileceği Türk kadını - yabancı kadın farkı söz konusudur. Nabizade Nazım'ın Zehra adlı romanında Suphi ile Zehra'nın birbirlerine fotoğraflarını 57 vermeleri aşklarının ifadesidir. Bunlardan başka, görücü usulü veya aile baskısıyla evlenme (Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat, İntibah, Yeryüzünde Bir Melek, Turfanda mı yoksa Turfa mı, Muhâdarât) de önemli yer tutar. Ancak, dönemin romancıları genel olarak bu tip evliliğe karşı olduklarını, evlenecek kişilerin birbirlerini görerek karar vermelerini isterler (Karabulut, 2013:8). Türk kadınlar iffetli, görgülü, kültürlü, sadık, ailesine düşkün, fedakâr bir imaj çizilirken, düşkün, olumsuz yönleriyle ön plana çıkan kadınların yabancı uyruklu olduğu görülmektedir. Bu nokta da roman da kadın karakterler işlenirken Türk kadınının iffet, haysiyet, görgü ve kültür gibi konularda olumsuz yansıtılmamaya dikkat edildiği görülmektedir. Türk kadınının dışında kalan kadınlarda ise olumsuz yönleri vurgulanmış ve okura bu nokta da ibret niteliğinde örnekler olarak işlenir.

### **3. Tanzimat Dönemi Romanlarında Karakterlerin İşlenişi ve Kadın Sunum Biçimleri**

#### **3.1. Nabızade Nazım- Zehra (1896)**

Journal of Social Sciences and Humanities

Volume 2 Issue : 2 / 2018, ss.60-85

Suphi kibarca büyümüş, temel eğitimini babasından almış ve okumaya geçtikten sonra mahalle mektebinde eğitimini tamamlamış, genç, güzel bir delikanlıdır. Babası sağlığında Suphi'yi Asmaaltı'nın güvenilir tüccarlarından olan Şevket Efendi'nin yanına vermiştir. Şevket Efendi'nin kızının durumundan dert yanmasıyla birlikte Suphi, Şevket Efendi'nin kızı Zehra'nın varlığından haberdar olur. Zehra çocukluğundan itibaren hırçın ve kıskançtır. Kadına dair önemli bir toplumsal bilinçaltı dışı vurumu işlenmiştir. Burada kadın hakkında ki ön yargılar ve toplum için kadının tam yerinin neresi olduğu saptanmaktadır.

Şevket Efendi bu huylara sahip bir insanın mutlu olamayacağı ve bu kişilerin kadın olmasının büyük tehlikelere yol açacağını düşünerek kızı adına endişelenmektedir (s.13). Suphi ise okuduğu kitaplardan yola çıkarak Zehra hakkında çıkarımlarda bulunmaya çalışmaktadır. İçten içe kıza acımaya başlar ve bu durum ismini koyamadığı duygulara dönüşür. Henüz hiç görmediği Zehra'ya karşı ilgi duymaya başlar. Suphi'deki değişiklikleri fark eden Şevket Efendi durumun farkındadır ancak Suphi'nin duygularının kime yönelik olduğunu kestiremez. Bir cuma günü dükkân kapalı olması nedeniyle bir iş için Suphi'nin, Şevket Efendi'nin evine gitmesi gerekir. Çalışma arasında abdest bozmak için kendisine gösterilen yere çıkar. O ara pencereden bahçede gül budayan çok güzel bir kız görür. Kızın yüzündeki sert ifadeden Zehra olduğunu anlar. Bakmak istemediği halde kendine engel olamaz ve tam o sırada Şevket Efendi onu izlemektedir. Artık Suphi'nin duygularının kime yönelik olduğunu anlamıştır. Ertesi gün Suphi dükkâna çekinerek gider. Ancak Şevket Efendi artık Suphi'nin üstüne daha çok titremektedir ve bilerek cebinden Zehra'nın fotoğrafını düşürür. Suphi'nin tepkisini ölçmek istemektedir. Suphi fotoğrafı görür ve heyecanlanır. Şevket Efendi fotoğraftaki kişinin kızı olduğunu söyler. Suphi bir an için boş bulunup "Allah bağışlasın çok güzel." der. Şevket Efendi de "Güzel ama huysuz." diye karşılık verir. Böylece konuşmaya başlarlar. Şevket Efendi nasıl olurda kızımı bu huyundan kurtarırım diye dert yanar. Suphi'de birden "Evlendirerek." der. Şevket Efendi isterse kızını kendisine verebileceğini söyleyince Suphi bu teklifi büyük bir mutlulukla kabul

eder. Evlilik kadınların söz sahibi olabildiği bir konu olmamakla birlikte erkekler kadınların yerine karar vermektedir. Burada da görüldüğü gibi evlilik gibi önemli bir karar alımında dahi erkekler karar vermekte ve kadınlara söz hakkı düşmemektedir.

Bu sıra da Zehra'da pencereden onu izlerken gördüğü Suphi'den çok etkilenmiştir. Bu durum Zehra'nın kendisi üzerine düşünmesini sağlamıştır. Kötü huylarını düzeltmeye karar vermiştir. Nişanlanmalarıyla birlikte Zehra'nın bütün kötü huyları son bulmuştur. Evlilikleri süresince de böyle devam etmiştir. Ancak bir gün Suphi hayvanların yanına gitmiş, Zehra'da evdeki yardımcılar Nazikter ile dolaşmaya çıkmıştır. Bu sıra da ağaçlar arasında bir kadın ve bir erkek görür. O erkeğin Suphi olduğunu zannederek hiddetle yanlarına gider ve o kişinin Suphi olmadığını anlamıştır. Zehra bu olaydan çok etkilenir ve birkaç gün hasta yatar. Yazar bu eserde kadın kahramanını iki defa evlendirir. Bu durum Tanzimat romanlarında pek karşılaşılmayan bir durumdur. Çünkü Müslüman-Türk toplumunda boşanma hoş karşılanmaz. Olayı Suphi'ye sezdirmemeye çalışır. Fakat kıskançlık hastalığı tekrar nüks etmiştir. Suphi'nin gece gezmelerine çıkmaya başlamasıyla da Zehra'nın kıskançlık krizleri artmıştır. Suphi'nin her halinden şüphelenir hale geldiği zamanda Suphi'nin annesi Münire Hanım gelininin ve oğlunun daha çok dinlenebilmesi, birbirlerine daha çok vakit ayırabilmesi için eve Sırrıcemal adında bir cariye alır.

*Sırrıcemal güzellik abidesi gibidir. Kadın denilince akla gelen manaların vücut bulmuş halidir. Uzun boylu, iri yapılı olan bu vücudu öyle kaba saba bir şey sanmamalıdır. Bu iriliği ile birlikte bünyesi gayet hassastır. Beli ince, göğsü geniş, omuzları geniş, boynu uzunca, çehresi oval, kaşları kirpikleri saçları gür ve kara, rengi pembemsi beyaz, elleri ayakları ağız ufak, yürüyüşü hayranlık verici, gamzeleri dikkat çekici, hâsılı ile gönül avlayan bir dilberdir (ss36).*

Burada kadınla ilgili güzellik algısını betimlemekle beraber, döneminde güzellik algısını belirtmektedir. Zehra Sırrıcemal'i görür görmez başından aşağı kaynar sular dökülür. Aslında güzellik olarak ondan kalır yanı yoktur ancak kıskançlık krizleriyle kendini yer

bitirir. Sırrıccemal ilk zamanlar Zehra'yı hanımı olarak görür ve onun bu hallerine üzülür. Ancak Zehra Sırrıccemal'e çok kötü davranmış. Suphi olanların farkındadır ancak Zehra'nın hiddetinden çekinerek olaylara karşı tepkisiz kalmıştır. İçten içe de Sırrıccemal'in sabrını, huyundaki güzelliği takdir etmektedir. Ayrıca güzelliğinin de farkındadır. Ona dair hislerinin farkındadır ancak kabul etmek istemez. Zehra'nın evde olmadığı bir vakit Sırrıccemal'le yalnız kalınca kendine daha fazla engel olamaz ve duygularını ifade eder. Sırrıccemal'de duygularına karşılık vermiştir. Suphi Zehra'dan git gide uzaklaşmaktadır. Suphi, Sırrıccemal'le birlikte ayrı evde yaşamaya başlamıştır. Bütün bunlar yaşanırken Şevket Efendi'nin vefat etmesiyle Zehra daha da yalnız kalmıştır. Daha da hırçınlaşmıştır. Suphi ise Zehra'dan tamamen vazgeçmiş değildir. Onu ilk göz ağrısı, ilk aşkı olarak görmektedir. Ancak Sırrıccemal bu evliliği bir tehdit olarak görür ve boşanmalarını istemiştir. Suphi bunu istemeyerek de olsa bebeğini ve Sırrıccemal'i tercih ederek, yapar. Zehra'dan boşanmıştır. Zehra artık onları birer düşman olarak bilmektedir. İntikam planları yapmaktadır. Habbe Molla adında biriyle anlaşmıştır. Suphi'nin yanına iki kadın gönderir biri yaşlı biri ise genç ve güzeldir. Genç ve güzel olanın adı Ürani'dir. Suphi'den bir emanetlerinin ulaştırılması için yardım isterler. Ertesi gün yine gelirler ve bu sefer Suphi'yi kendi evine davet eder. Suphi önceleri gitmek istemez ancak Ürani'nin güzelliğinden etkilenmiştir. Ricasını geri çeviremez. Sırrıccemal'e işlerinin çok olduğunu ve bu gece gelebileceğini ifade eden bir mektup gönderir ve Ürani'nin verdiği adrese gider. Gittiği zaman kapıyı açan Ürani güzel ve gayet açık bir kıyafetle karşılaşmıştır. İçeride ise içki sofrası hazır bulunmaktadır. İlk zaman Ürani'den etkilenmediğini düşünse de Suphi Ürani'ye kapılır ve aklına ne Zehra gelir ne de Sırrıccemal gelir. Mektup ulaşır ancak Suphi'den 15 gün haber alamaz. Burada ise kadının baştan çıkarıcı bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu rol çoğu romanda işlenmekte olan bir roldür. Kadın erkeği baştan çıkarır ve erkek olması gerekenden başka bir yola sapar. Bu sapma romanın genel hatlarını belirler ve durumlar bu kırılma anı ile birlikte dallanır. Zehra romanında da bu özellik kullanılmaktadır. Suphi'nin Zehra'nın

yanında olduğunu düşünür. Ürani ise Suphi'yi hiç sevmez ona parası için katlanmaktadır. Bütün parası bittiğinde de onu kapı dışarı eder. Suphi barışmak için Ürani'ye yalvarır ancak Ürani asla kabul etmez. Parası biten Suphi, tulumbacı olarak çalışmaya başlar. Bu sırada bir yangının ortasında kalır ve yaralanır. İyileştikten sonra meyhanelere gitmeye başlar. İçinde bulunduğu bu yaşantı onu bambaşka bir insana dönüştürmüştür. Bir gün meyhane dönüşü Ürani ve yeni sevgilisini görür. İntikam almak için plan kurar ve ikisini de öldürür. Ardında bıraktığı izler nedeniyle tutuklanır ancak delil yetersizliğinden dolayı sürgün edilir. Yerde yatan kadının aslında evsiz kalan, dilenerek geçinmek zorunda kalmış olan Münire Hanım'ın olduğunu görür. Kadıncağızın bu şartlarda daha fazla hayata tutunamayarak hayata gözlerini yumduğunu görür. Bunu gören Zehra kahrolur ve hasta düşer. Doktorların verdiği ilaçları içmeyi reddederek ıstıraplar içinde hasta yatağında can verir.

Romanda kadın fiziksel, psikolojik ve ahlaki yönüyle detaylı olarak işlenmiştir. Ana karakter olan Zehra masum yüzlü, güzel çehreli olarak betimlenmiş ve karakter daha çok psikolojik yönüyle ele alınmıştır. Çok kıskanç bir yapıya sahip olması üzerinde durulmuş ve bunun sonucunda oluşan felaketler üzerine olaylar gelişmiştir. Burada ahlaki bakımdan huy güzelliğinin vurgusu yapılmış ve bu özellikte bir insanın hayatı boyunca mutlu olamayacağı, kendine ve çevresine zarar vereceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Zehra karakterinin kitap ve gazete okuduğunun vurgusu yapılarak eğitilmiş birey izlenimi verilmiştir. Evlilik kararı verildikten sonra nikah kıyılıyor ve nişanlılık sürecinde nikahlı halde oldukları görülüyor. Nikahtan sonra birbirlerine fotoğrafları veriliyor. Ancak görüşmeleri söz konusu değil. İslami temellere dayanan Osmanlı kültüründe kadın ile erkeğin evlilik öncesi hiçbir münasebeti doğru bulunmadığından yalnızca fotoğraflarını görmeleriyle ilişkileri sınırlandırılmış durumdadır (Bahçekapılı: 2008). Zehra romanında da Zehra ve Suphi arasında ki ilişki bu şekilde başlamaktadır. Nikahlı oldukları halde ilişkileri düğüne kadar bu şekilde devam ediyor. Evlilik kararı sonrası babası Şevket Efendi tarafından eşi Suphi'nin beğenisi gagesiyle piyano ve kanun dersleri almaya

başlamıştır. Bu noktada ele alınacak birçok detay söz konusudur. Zehra'nın piyano gibi batı tarzı bir enstrümanın dersini alması Tanzimat Dönemi'yle başlayan batılılaşmanın örnekleri arasındadır. Ayrıca kadının hayatının eşine adanmışlığı, onun beğenisine sunulmak üzere çalgı dersleri alması durumu görülüyor. Tanzimat romanlarında görülen kadının evine, eşine bağlılığı ve fedakârlığı ön planda tutulmaktadır. Evin dışındaki yaşantısında da bireysel hareket etmediği, evden dışarı çıkarken aileden veya evin çalışanlarından birinin ona eşlik ettiği görülmekte. Sırrıccemal isimindeki diğer kadın karakter ise eve işe alınan cariyedir. Halen köle ticaretinin varlığı gözler önüne serilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'yla kurulan ilişkiler bu konuda alınan kararlara etkili olmuştur. *“Osmanlı yönetimi, Tanzimat'la birlikte önem verdiği köleliğin kaldırılması konusuna, biraz da dünya devletlerinin empoze etmesi ile ciddiyetle eğilmeye devam etti. Üstelik 2.8.1890'da toplanan ve "kölecilik aleyhtarlığı" olarak nitelenen Brüksel Konferansı'na da katıldı. Burada alınan kararları resmen benimsedi. Böylelikle imparatorlukta mevcut esir pazarları, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı”* (Parlatır, 1987:417). Okurun dikkatini sunulmak amacıyla da bu konuya yer verilmişti. Romanda cariyeye bir karakter olarak işlenen Sırrıccemal ailesi hayatta olmayan, Kafkas soyundan olan bir genç kızdır. Masum, sabırlı halleriyle Suphi'nin dikkatini çekmiştir. Ancak evin beyi Suphi'yle yakınlaşması sonucunda güzelliğiyle ön plana çıkmasının verdiği gurur ve kibirle çok farklı bir karaktere dönüşmüştür.

Türk kadınlar evlilik öncesi erkeklerle hiçbir bir münasebette bulunmazken evlilik dışı beraberlikleri yaşayan kadınların cariyeler ve yabancı kadınlar olduğu görülmektedir. Rum karakter olan Ürani, romandaki *iffetsiz kadın* olarak işlenmiştir.

*“Ürani gayet açık saçık suretle giyinmişti. Kolları hemen omuzlarına kadar açık, saçları dağınık, arkasında beyaz bir yazlık fistan, lavantalar pudralar sürülmüş, iki büyük lambayı yakmış. Cemalini daha ne yolla parlatmak mümkünse hiç birini ihmal etmemiş... Suphiyi gayet teklifsiz ve işveli bir halde karşıladı.”* ( s78).

Zehra'nın intikam planının bir parçası olarak Suphi'yi Sırrıcemal'den ayırması için anlaşmış bir düşkün kadındır. Dış görünüşü betimlenirken “şapka” kullanıyor olması vurgulanmış ve Avrupalı giyim tarzından bahsedilmiştir. Kadının hali ve tavırları vurgulanırken Osmanlı kültürünün de var olan, dışarıya karşı kendini sakınan, koruyan kadın modelinden ziyade dışarıya dönük hareketler sergilediği betimlenmiştir. Cilveli, şen şakrak halleriyle Suphi'yi etkiliyor. Erkeklerle yakın münasebetleri, yaşam tarzı gibi nedenlerle böyle bir kadına gönül verilmeyeceği, bir gönül ilişkisi yaşanmayacağı ifade ediliyor. Bunu yaşayan bir karakterle de olası sonuçlar okura gösterilerek iffetsiz kadınlarla yaşanacak ilişkilerin kötü son bulacağını, bu ilişkinin kendisine ve hatta çevresindeki birçok kişiye de zarar vereceği gösteriliyor.

Roman kadınların birbirleriyle olan rekabeti üzerine ilerleme kaydedilmiştir. Evin hanımı ve cariye arasında yaşanan rekabet, cariye ve evin eski çalışanı arasındaki rekabet gibi örneklerle kadınlar arası çatışmalar ve nedenleri işlenmiştir.

### **3.2. Sami Paşazade Sezai - Sergüzeşt (1888)**

Dilber ve üç kız Kafkasya'dan kaçırılmış halayıktır. Hacı Ömer Efendi adındaki esir tüccarı onları satın almış ve eve getirmiştir. Eşi diğer 2 kızı beğenirken romanın asıl karakteri olan Dilberi hastalıklı bulur ve eşine sitem eder. Hacı Ömer Efendi ertesi gün kızı 40 akçeye eskiden mal müdürlüğü yapan Mustafa efendiye satar. Mustafa Efendi; karısı, kızı ve Arap halayığı ile yaşayan bir karakterdir. Zamanla evde Dilber ismini alan küçük kıza yapamayacağı kadar ağır işler yüklenir. Ev içinde “pis Çerkez” diye hitap ettikleri de oluyordu. Zaman geçtikçe dilber bu yaşananlara katlanamaz hale geldi. Aslında en büyük isteği okumaktı ve bu dünyada sadece hocasından aldığı aferinler onu mutlu ediyordu. Bir zaman sonra Latife ile arkadaş oldu. Latife ona ufak yardımlarda bulunuyor ve dert ortaklığı yapıyordu. Küçük kız ise Latifeden aldığı şeyleri odasında saklıyordu. Bir zaman sonra Hanımın kızı Atiye annesine durumu söyledi. Annesi ise Dilber'e işkenceler ederek ona yeni lakabı olan “pis dilenci” ismini taktı. Bir zaman sonra tüm bu olanlara katlanamayan ufak kız evden

kaçtı. Daha sonra yorgunluktan bayıldı ve uyandığında yaşlı bir kadının onu tedavi etmeye çalıştığını gördü. Bu kişi Latife'nin büyükannesidir. Kadın onun sıkıntılarını acıyarak onu satın almaya çalışsa da evin hanımını onu satmadı ve eziyetlerini arttırdı. Dilber'in satılması gerektiğine karar veren ev halkı ona yeni bir ev aradı. Dilber bu sırada 65 liraya bir esir tüccarına satılır. Burada diğer evinde olduğu gibi eziyetlere maruz kalmaz. Esir tüccarı onun daha fazla para etmesi için ona ud çalmayı ve şarkı söylemeyi öğretir. Dilber 15 yaşına bastığında ise 150 liraya Moda'da zengin bir ailenin yanına taşınır. Dilber bu evde gayet rahattı. Ona yapabileceği işler verilirdi. Evin oğlu olan Celal Bey ünlü ressamlardan ders almış bir kişidir. Zaman içinde dilbere farklı kıyafetler giydirir ve onu resmederdi. Bu hal dilbere bir eziyet gibi gelir ve dilber çok fazla ağlardı. Bir gün Celal Bey Dilberin odasına onun haline bakmak için girdi. Yanında bir resim gördü ve bu resmin anne babasına ait olduğunu düşünerek baktı. Fakat resmin kendine ait olduğunu gördüğünde Dilberin ona olan aşkını anladı ve onun haline çok üzülen günlerce uykusuz kaldı. Dilber'e aşkını ilan eden Celal Bey onunla evlenmek istediğini söyler. Bu hallerini gören annesi ise Dilber'i Celal Beyden ayırmak için Dilber'i Mısırlı bir tüccara satmıştır. Günler sonra evin diğer kölesi Çaresaz'a Dilberin satıldığını öğrenen Celal Bey deliye döner ve günlerce yataklardan kalkamaz. Annesi ise bu duruma çok üzülen babası ile görüşür ve dilber'i geri getirmek ister fakat dilberin izini bulamaz. Celal Bey ise günlerce Dilberin izini sürer. Günler süren bu arayışın sonunda Dilberden bir haber alamaz. Dilber Mısır'da Harem tarzı bir yerde tutulmuştur. Burada çalışmaya başlamıştır. Haremin sahibi günler sonra Dilber'e göz koyar. Dilber ise bu duruma direndiği için Tüccar onu hapseder. Haremin ağası olan Cevher bu duruma ve dilberin ona yakarışlarına çok üzülür. Dilber'i bir gün odadan kaçırmak ve İstanbul'a geri yollamak için odasına bir merdiven dayar. Dilber'i aşağı indirir fakat kendi inerken merdivenle beraber sırt üstü yere düşerek can verir. Dilber son şansının da kaybolduğunu kabullenerek Nil nehrine doğru hurma ağaçlarının yanından yürümeye başlar. O kabulleniş ile birlikte kendisini Nil Nehrine bırakır, özgürlüğüne kavuşur. Tanzimat romanlarında esaret altında



ki kadınlar sıkça işlenen konulardan biridir. Sami Paşazade de bu konuları kendi gündelik hayatından esinlenerek ince ince işlemiştir. Sami Paşazade Sezai ise hem annesinin cariye hem de konak çocuğu olmasından dolayı halayıkların, uşakların, cariyelerin arasında büyüdüğü için köleliği çevresinden biliyor.Yazar eserinde Dilber üzerinden esirlik fikrini ve aynı durumda olan kişilerin haklarının nasıl çiğnendiğini kaleme almaktadır. Yazarın eser içinde kendini gizlememesi ve aralarda kendini göstererek durum ile ilgili yaklaşımlarda bulunması dönem özelliklerinin roman üstünde olduğunu göstermektedir. Yazar belli kısımlarda ise sadece bilgi değil yorumda katmaktadır.

*“Zavallı Çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz, eski Asya vahşetini kullandığı ve birkaç yüzyıldan beri insanlığın zorbalık yükü altında inlediği esirlik zincirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçük kuşları, güzel çiçekleri okşamak içindir.” (s27).*

Eserinde kullandığı betimlemeler ve bilhassa yaptığı vurgulamalar ile okuyucunun zihninde o dönemi ve yaşanan durumu yansıtmada konusunda ustaca bir iş ortaya çıkarmıştır (Parlatır 1987: 30-31).

Dilber karakterinin genel anlamda sürüklenişi ile olayların genişletildiği eserde kadın ticareti ve zulüm ön plandadır. Genel anlamda esir olarak seçilen kişilerin ve satın alınan kişilerin kadın olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise ev işlerine yardım ve yaşı ilerledikçe bir aileye verilmek (satılmak) maksadıyla evlendirilebilecek olmasıdır. Küçük yaşta alınan kızların eğitim görerek daha değerli hale geldiği eserde bolca vurgulanmaktadır. Esir olarak alınan kişinin bir müzik aleti çalabilmesi, görgü kurallarına hâkim olması, güzel olması, namuslu olması, dil bilmesi gibi özellikler ile donanım yüklenerek fazla para etmesi sağlanır. Bu işi meslek edinen Tüccarların fazlalığı ise eserde dikkat çekmektedir. Meşru bir hal almaya başlayan bu iş dönemin köle-efendi sisteminin anlaşılmasını sağlamaktadır. Genel olarak zengin ailelerin birden fazla kölelerinin olduğu görülmektedir. Bazı aileler kölelerine okuma yazma, bir müzik aleti çalma gibi yetenekleri öğrenme şansı sunsa da bazıları ise sadece hizmet için alınmış halayıklardır.

Eserde Celal Bey ile Dilber arasında ki yasak aşkın altında yatan sınıf çatışması dikkat çekmektedir. Dilber bir halayık, Celal Bey ise bir asil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin bu statüler karşısında 2 karakterin bir araya gelmelerini engellemeye çalıştıkları görülmektedir. Özellikle dönem özellikleri göz önüne alınırsa yazarın bu durumu daha da güçlendirmek için dram öğelerine başvurduğunu görebiliriz. Yazarın bu dokunuşlarını eserin belli kısımlarında görmek mümkündür.

*“Zavallı Çocuklar! Sizin o mini mini elleriniz, eski Asya vahşetini kullandığı ve birkaç yüzyıldan beri insanlığın zorbalık yükü altında inlediği esirlik zincirlerini kırmak için değil, belki kendiniz gibi küçük kuşları, güzel çiçekleri okşamak içindir” (s27).*

gibi betimlemeleri sıkça kullanan Sami Paşazade Sezai okurun ilgisini bu kısımlarda hikâyenin akış yönüne göre değiştirmektedir.

### **3.3. Namık Kemal – İntibah (1876)**

Varlıklı bir ailenin tek çocuğu olan Ali Bey, genç bir delikanlıdır. Ailesinden terbiye görmüş, iyi eğitim almış bir gençtir. Babası Ali Bey’in yetişmesinde büyük titizlik göstermiş ve üstüne titremiştir. Babasının vefatı Ali Bey’i derinden yaralamış ve iyiden iyiye içine kapanmıştır. Bu duruma üzülen annesi oğlunun başına gelecek felaketten habersiz ruh halini iyileştirmek amacıyla onu Çamlıca gezintiye çıkmaya sevk eder. Bu duruma pek gönüllü olmasa da Ali Bey kabul eder ve arkadaşlarıyla dönemin ün kazanmış buluşma yerlerinden olan Çamlıca’ya gider. Fakat daha sonralarda Ali Bey bu gezintilere alışır ve devamlı Çamlıca’ya gitmeye başlar. Hayat tecrübelerinden yoksun olan bu genç için Çamlıca hayatının dönüm noktası olacaktır. Burada Mahpeyker adında çok güzel bir kadınla tanışır. Mahpeyker’i ilk görüşünde büyük bir ilgi duyar ve kapılacağı büyük aşkın başlangıcı olur. Ancak Mahpeyker’in asıl kimliğini bilmemektedir. Mahpeyker ile her gün buluşmaya başlarlar. Bir yine Çamlıca’dayken birisinin Mahpeyker’i rahatsız ettiğini zannederek tartışmaya başlar ve bu tartışma sonucunda aslında Mahpeyker’in kendisini tanıttığından çok farklı olarak iffetsiz bir kadın olduğunu

öğrenir. Bu olaya uzaktan tanıklık eden Mahpeyker bunun olacağını tahmin eder ve ilk buluşmalarında itiraf ederek türlü türlü bahaneler ve yalanlar söyler. Ali Bey duygularına yenik düşer ve Mahpeyker'e inanır. İtibarını hiçe sayarak Mahpeyker'le olan ilişkisini devam ettirir. Aşkdan gözleri kör olan Ali Bey evini, işini ihmal etmeye başlar. Bu durumu fark eden annesi Fatıma Hanım oğlunun dışardaki hayatından uzaklaşması, eve bağlanması için evine bir cariye alır. Bu cariyenin adı Dilaşub'tur. Dilaşub Mahpeyker'den daha güzeldir. Cariye temiz ahlaklı, saf, namuslu genç bir kızdır. Ancak umulan olmaz. Fatıma hanım oğlunun Dilaşub'a âşık olup, Mahpeyker'den uzaklaşması ümidiyle cariyeyi almıştır. Ancak oğlunun gözü Mahpeyker'den başkasını görmez. Her geçen gün daha da artar sevgisi ve daha çok görmek ister. Bir gün Mahpeyker'i görmek için yalısına gider ama Mahpeyker yalıda yoktur. Eski sevgilisi olan Abdullah Efendi'yle konuşmak için gitmiş ve dönüş vapuru bulamadığı içinde orada kalmak zorunda kalmıştır. Ali Bey sabah kadar bekler ancak Mahpeyker gelmez ve orada kaldığını öğrenir. Abdullah Efendi'nin yanına konuşmak için gittiğini bilmediğinden Mahpeyker'den ayrılır. Bu ayrılık sonucunda büyük bir üzüntüye kapılan Ali Bey'in bu halini fark eden Fatıma Hanım Dilaşub'u tekrar Ali Bey'in karşısına çıkarır. Annesinin ona teselli olsun diye gönderdiği Dilaşub'a zamanla âşık olur ve evlenirler. Mahpeyker ise Ali Bey'in neden uğramadığını araştırırken evleneceklerini öğrenir ve intikam yemini eder. Çeşitli yöntemler dener ve en sonunda tanıdığı kimseleri araya sokup Dilaşub'un iffetsiz bir kadın olduğu iftirasını atar. Zaten büyük bir aşkla bağlı olmayan Ali Bey'in teselli niyetli sevgisi nefret ve kine dönüşür. Sinirlenir ve genelevlerden birine kapılmak üzere Dilaşub'u bir adama satar. Aslında bu adam Mahpeyker'in adamıdır ve onu alıp doğru Mahpeyker'e götürür. Mahpeyker Dilaşub'u genelevlerden birinde çalıştırmaya çalışır ancak Dilaşub bunu kabul etmez orada namuslu bir şekilde yaşamaya başlar. Bütün bu yaşananlardan ötürü Ali Bey hastalanır ve oğlunun halini gören Fatıma Hanım üzüntüsünden can vefat eder. Mahpeyker'in kini ise hala bitmemiştir. Halen intikam peşindedir. Yeniden plan kurar. Plana göre Ali Bey'i bir eğlence evine çağırarak

ve orada onu öldürecektir. Bu planı Dilaşub öğrenir ve hala Ali Bey'i sevdiğinden engel olmak ister. Durumu bir yolunu bulup Ali Bey'e iletir. Ali Bey buna inanmaz ve eğlence evine gelir. Gittiği evde durumu anlayan Ali Bey polis çağırmak için oradan ayrılır. Ali Bey'in bir telaşla çıkarken unuttuğu paltosunu gören Dilaşub paltoyu alır ve sarılıp yatağa uzanır. Mahpeyker'in tuttuğu katil ise paltoyla yatan kişiyi görünce onun Ali Bey olduğunu sanır ve bıçaklayarak Dilaşub'u öldürür. Polislerle birlikte geri dönen Ali Bey kanlar içinde yatan Dilaşub'u görür ve deliye döner. Mahpeyker ise tam o sıra da odaya girer. Sinirden deliye dönen Ali Bey Dilaşub'un öldürüldüğü bıçağı alarak Mahpeyker'i defalarca bıçaklayarak öldürür. Oradaki polislerle teslim olur ve hapse düşer. Her şeyini kaybetmiştir ve sefalet içinde can verir.

Tanzimat Dönemi romanlarının belirgin özelliği romanda ön planda olan birkaç farklı kadın karakter işlenmesi üzerinedir. Birbirinden taban tabana zıt karakterde olan bu kadın karakterlerle kötü kadının doğurabileceği korkunç sonuçlara dikkat çekilmektedir. İntibah romanında da bu durum cariyeye ve iffetsiz kadın ikilisi üzerinden yürütülmektedir. İffetsiz kadın karakterinde işlenen Mahpeyker'dir. Tanzimat Dönemi temasına uygun olarak güzelliği, fiziksel anlamda kusursuzluğu detaylı olarak betimlenmiş. Güzelliğinin arkasında gizlediği huyları, geçmişi mevcut olmakla beraber ev dışındaki dışa dönük yaşantısının bozukluğu hâkim kültüre ters düşmektedir. "Evin, Klasik Osmanlı toplumu için önemi, aile yaşantısını dış dünyadan soyutlayan, ona dinsel anlamda bir mahremiyet kazandıran alan olmasındadır. Kadın zorunlu durumlar ve komşu ziyaretleri dışında sokakla irtibat kurmaz" (Bulut, 2008:270). Toplumsal normların kadına atfettiği özelliklerin dışında kalarak, dönemin kadınlardan beklediği kadın modelinden uzak yaşantısıyla, evlilik dışı ilişkileriyle iffetsiz bir kadın örneği teşkil etmektedir. Mahpeyker'in böyle yetişmesinde aile yapısının rolü olarak huyunu anneden aldığı detayı verilirken aile yaşantısının bireyin üzerindeki etkisi ve sonrasında da kendisinin tercihleriyle bu durumu aksine çevirmeye çalışmaması hali Mahpeyker'in durumudur. Ailesinde bu tür bir durum söz konusu olmayan iyi yetişmiş, aile terbiyesi görmüş

Ali Bey'in kendi değerlerine uymayan bir yerde bulunmasıyla bu kadınla ilişkisinin başladığı görülmektedir. İlk olarak Mahpeyker ile yaşantısının gerçeklerini bilmeyerek ilişki kurmuşsa da sonrasında öğrenmesine rağmen ilişkisini sürdürmüştür. Burada okura insanların görünenden ziyade bir yaşantısı olabileceği ve temkinli yaklaşımları gerektiği örneklendirilmiş, güvendikleri kişileri iyi tanımları gerektiği vurgulanmış. Ayrıca Mahpeyker'in bütün kötü huylarını öğrenmesine rağmen Ali Bey'in ilişkisini sürdürmesi ise yalnızca duygularla değil mantık çerçevesinde düşünerek de hareket edilmesi gerektiğini göstermekte. Mahpeyker karakterinde bir kadının sözleriyle, davranışlarıyla nasıl etki altına alabileceği gösterilmiş ve iffetsiz kadının tehlikeli yüzü gösterilmek istenmiş. Bu kadının yaklaşımında herhangi bir iyi niyet görülemeyeceği sevgiyle yaklaşılsa dahi tehlikeli bir sevgi olduğunu "şiddetli sevgi" benzetmesiyle ifade edilmiş.

Romanda genç kadınlar arasında çekişmeler yaşanırken ileri yaştaki kadınlar, anne karakterler Tanrısal bir bakış açısı ile işleniyor. Soylu ailelerden gelen, görgü sahibi olan bu kadınlar bilgi ve beceri sahibi, ailesine düşkün ve korumacıdır.

Olayları düzeltmek adına girişimlerde bulunuyorlar ve Zehra romanında olduğu gibi İntibah romanında da bu girişim cariyeye almak oluyor. Zehra romanında gelini ve oğlu daha birlikte daha çok vakit geçirebilmeleri amacıyla alınan cariye'nin sonucunda yaşanan olayları okurken, İntibah romanında ise oğlunu ona zarar veren kadından uzaklaştırma umuduyla alınan cariye Dilaşub görülüyor. Bu dönemde cariyelik, kölelik kaldırılması girişimleri sonuç buluyor. Dilaşub Tanzimat romanlarındaki cariyeye karakterlerle benzer olarak güzelliğiyle, ahlakıyla, saflığıyla ön planda tutuluyor. Güzeliyle Ali Bey'in hayatını Mahpeyker ne kadar alt üst etmiş ise Dilaşub bir o kadar düzen sağlıyor. Romanda evlilik için seçilen kadının evlilik öncesi geçmişinin araştırıldığı belirtiliyor ve Ali Bey'in buna dikkat etmemesinin sonuçlarıyla bu durumun önemi atfediliyor. Roman da aksi halde yaşanan olay olarak bir buluşma, tanışma yeri olan Çamlıca'da tanıştığı kadınla yaşadığı ilişki örnek oluyor. Evlilik

öncesi geleneklere uygun aşamaların yoksunluğuyla yaşanan ilişki üzerinden evlilik öncesi geleneksel ritüellerin önemi okura sunulmuş.

## SONUÇ

Sosyoloji; genel anlamda toplumun yaşayışını, oluşumunu inceleyen bir bilim dalıdır. Edebiyat ise bu oluşumdan beslenir. Bu çerçevede edebiyat ve sosyoloji birbiri arasında bağ kurmaktadır. Sosyolojinin edebiyata olan kaynaklığının yanı sıra edebiyatta sosyolojiye somut katkılar ve çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışma alanlarından en güncel olanı ise *Edebiyat Sosyolojisi*dir. Edebiyat sosyolojisi genel perspektiften bakıldığında edebi eser üzerinden toplumu inceleme biçimi olarak görülebilir. Bu edebi eser inceleme yöntemi tamamı ile metnin içeriğiyle ilgili bir araştırma olmaktan çok metnin temelinde yatan toplumsal çıkarıma odaklanır. Metnin yazarı olan kişinin, metni oluştururken içinde bulunduğu zamanı ne kadar metninde hissettirdiğine odaklanır. Bu yönüyle edebiyat sosyolojisi hem sosyolojiye bir çalışma alanı olur hem de edebi eserlerin anlam yükümlülüğünü taşır.

Tanzimat Fermanı Osmanlı için bir kurtuluş projesidir. Avrupa'dan geri kalındığının kabul edilmesi ve yetişmek için adım atılmasına karar verildiği bilinmektedir. Bu süreçte ki ilk adım toplum üzerinden atılmıştır. Toplumun ise bu süreçte ilk işlendiği yer romanlar olmuştur. Bu edebi eserler üzerinden toplumdaki farklılaşmalar, yanlışlar, doğrular anlatılmış ve okuyucuya sunulmuştur. Bu noktada en fazla kullanılan metaforlar *kadın, aşk, ahlak, evlilik, köle-efendi diyalektiği ve düzen* olmuştur. Günlük yaşamları içinde; okuma yazma bilmeleri, çalgı aleti öğrenmeleri ve söz hakkına sahip olmaları yerel düzeyde farklılaşmanın kanıtı olarak görülebilmektedir. Bu farklılaşmalar ise sosyo-ekonomik düzeyde düşünüldüğünde daha çok üst kesim olarak adlandırdığımız tabakada görülmektedir. Alt kesimde kadın ev içinde işleri yapan, halayık, ayak işlerini yapan kimse veya ev içinde kocasından sonra söz hakkına sahi hanım olarak görülmektedir.

Romanlarda karşımıza sıkça çıkan ve kadın ile ilişkili en net konu ahlak kavramıdır. Ahlak kavramı eserlerde genel olarak kadınlar üzerinden sunulmuştur. Ahlaklı kadın- ahlaksız kadın ayrımları net çizgiler olarak ayrılmıştır ve farklı betimlemeler üzerinden yapılmaktadır. Kadın tahayyülü romanlar üzerinden ahlak konusu işin içine katıldığında araç olarak kullanılmıştır.

Romanlarda evlilik konusu da sıkça karşımıza çıkan bir konudur. Örneklem alınan yazarlar evlilik konusunu birbirini seven erkek ve kadının başından geçen maceralar etrafında anlatmaktadır. Osmanlı kültürel yapısı ve dini faktörler göz önünde tutulduğunda erkek ve kadının birbirini tanıma süreci ilk görüşte aşk veya fotoğraf görme ve birilerinden duyma gibi rastlantılar sonucu oluşan bir olay olarak işlenmiştir. Bu evlilikler kimi zaman başarılı bir şekilde oluşup edebi eser içinde konu olurken kimi zaman ise zorlu süreçlerden geçerek tüm romanı kapsamaktadır. Bu çatışmaların iki karakter arasındaki sınıf farklılığı, ahlaki açıdan eksiklikleri bulunan kadın/erkek olmasından dolayı ailenin izni olmaması, ailelerin karakterler üzerinde farklı planları varken, karakterlerin kendi isteklerini sunması gibi sebeplerden oluşmaktadır. Bu bağlam araştırmanın çerçevesini oluşturan Sergüzeşt, İntibah, Zehra romanları üzerinden kurulmaktadır. Tanzimat Dönemi Edebiyatı öncesi edebi eserlerinde işlenen evlilik, Tanzimat Dönemi Edebiyatında işlenen evlilik ve sonrasında oluşan dönemlerde görülen edebi eserlerde ki evlilik konuları farklı bağlamlar oluşturabilmektedir.

Romanlarda karşımıza çıkan bir diğer odak nokta ise köle kavramlarıdır. Köle ticaretlerinin genel olarak yurt dışından yapılması ve yapan kişilerin tekinsiz kişiler olarak betimlendiği tespit edilmiştir. Köle ticareti ile uğraşan kişilerin betimlemeleri ile toplumda hemen tanınan kişiler olduğu görülmektedir. Çokça anlatıda çirkin ve heybetli kişilerin bu işi yaptığı betimlenmiştir. Köle olarak getirilen karakterlerin tamamının kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle köle yerine Sergüzeşt romanında çokça "halayık" kavramı kullanılmıştır. Halayık cinsiyet bakımından ayırım yapılmasını sağlayan kadın köle anlamına gelmektedir. Halayık

olarak çalışanlar karakterlerin savaş sonrası ülkeye getirildiği görülmektedir. Getirilen kadınların yaşları 13 ile 16 arasında değişmektedir. Daha detaylı bir inceleme yapıldığında 16 yaşından büyük olan kızların işe yaramayacağı Sergüzeşt romanında açıklanmıştır. Köle olarak gelen kızların güzel olmaları ve sağlıklı olmaları birer farkındalıktır. Ayrıca köle olarak satılacak kızların bir çalgı aleti çalabilmeleri, Türkçe konuşabilmeleri, güçlü ve atik olmaları, şarkı söyleme gibi yeteneklerinin olması fiyatlarının artmasını sağlamaktadır. Kimi tüccarlar bu konu ile ilgilenirken kimisi ise olduğu gibi satmaktadır. Ayrıca romanlarda ki dönem göz önünde bulundurulduğunda o dönemki köle ticaretinin diğer siyasi nedenlerin gölgesinde kalması nedeniyle meşru bir hal aldığı görülmektedir.

Özellikle kölelik ve cariyelik kavramı odaklı bir kelime analizine gidildiğinde; kadın, güzellik, sağlık ve eğitim gibi kavramların birbiri ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Romanlarda Cariye olarak kullanılan kadınların ise fazlalıkla İstanbul'da daha asil ailelerin yanında çalışan hizmetliler olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yaş ilerleyen halayık kendinden sonra gelen halayıktan mertebe bakımından üstün görülmekte ve onu bir komutan edasıyla yönetmektedir.

## **KAYNAKÇA**

ALVER, K,(2006). "Edebiyat Ve Kimlik", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. (2), 32-43

BERKİ, Ş. "İslam Hukukunun Ana Hatları" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20(1), 53-70.

BULUT, H,(2016). "Tanzimat Kadınlarının 'Gündelik Hayat Algısının Fatma Aliye'nin Romanlarındaki İzdüşümü." İletişim Dergisi. (11), 267-273

DURMAZ, Y (1988). Roman Sanatı ve Toplum, Ankara: Ötüken Yayınları,

ENGİNÜN, E (1992). Mukayeseli Edebiyat, İstanbul: Dergah Yayınları



- EVİN, A. Ö. (2004). Türk Romanının Kökenleri Ve Gelişimi (Çeviri: Osman Akinhay), İstanbul: Agora Kitaplığı,
- JUSDANIS, G. (1998). Gecikmiş Modernlik Ve Estetik Kültür (Çeviri: Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- KARABULUT, M. (2013). “Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme” Ankara: *Erdem Dergisi*, 64, 49-69.
- KARPAT, K. (2009). Edebiyat Ve Toplum, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KEMAL, Namık (1999). İntibah Yahut Sergüzeşt-i Ali Bey, İstanbul: Çınar Yayın.
- KEMAL, Namık, (2014). İntibâh, İstanbul: BS Yayın Basım.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, (1967-1968). “Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisiyle İlgili Araştırmalar” *Sosyoloji Dergisi* (2) 20-21.
- MORAN, B. (1991). “Türk Romanı Ve Batılılaşma Sorunsalı”. [Türk Romanına Eleştirel Bakış 1] İçinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- MORAN, B. (2017). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NAZIM, Nabızade,(2013). Zehra, Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- OĞUZERTEM, Süha (2009). “Türk Edebiyatı Eleştirisinde Karşılaştırmalı Boyut” *Varlık Edebiyat Ve Kültür Dergisi*, Yıl: 77, S. 1224, 1 Eylül, S. 3.
- ÖZÖN, Mustafa Nihad (1941). Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları
- PARLATIR İ., (1992). Tanzimat Edebiyatında Kölelik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ROUSSEAU, A. M. – Cl. Pichois (1994). Karşılaştırmalı Edebiyat (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- SANCAR, S. (2012). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, İstanbul: İletişim Yayınları

SARIKOCA, E, (2016). Tarihi Güncellemek Edebiyat Sosyolojisi Açısından Roman, Erzurum: Fenomen Yayıncılık,.

SEZAI, Samipaşazade, (2017). Sergüzeşt, Ankara: Nilüfer Yayıncılık.

STAËL, Mme De,(1952). Edebiyata Dair (Çev.: Safiye Ve Vahdi Hatay), Ankara: Milli Eğitim Basımevi